

tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 7 4 ● 2008

● In het voorjaar is door het riet goed te zien waar de kooi aan het Die bij Heiloo heeft gelegen. Foto: Linda Koopman.

Eendenkooien zijn na een hoogtepunt in de 17e en 18e eeuw gedurende de 19e eeuw in aantal afgenomen tot het huidige aantal van 12 geregistreerde kooien. Er moeten tussen de 100 en 150 eendenkooien in Noord-Holland hebben gelegen. Daarvan zijn in het huidige landschap nog veel sporen terug te vinden.

De ligging

Bij inventarisatie van eendenkooien op oude kaarten valt meteen op, dat de meeste bij en in waterrijke gebieden gesitueerd waren: langs de binnenduinrand en de Zuiderzee, op Wieringen, bij het Naarder- en de Haarlemmermeer, in veenweidegebieden en langs oude veenstromen. In de Noordkop lag er een aantal langs de Westfriese Zeedijk. Dat kooien juist daar werden aangelegd, hangt samen met het feit dat deze vochtige plaatsen nauwelijks voor andere doeleinden konden worden gebruikt en dat trekkende

wilde eenden, wintertalingen en smienten zich graag op de omringende vochtige weilanden ophielden. De ligging van de in dit artikel genoemde eendenkooien is aangegeven met een corresponderend nummer op het kaartje.

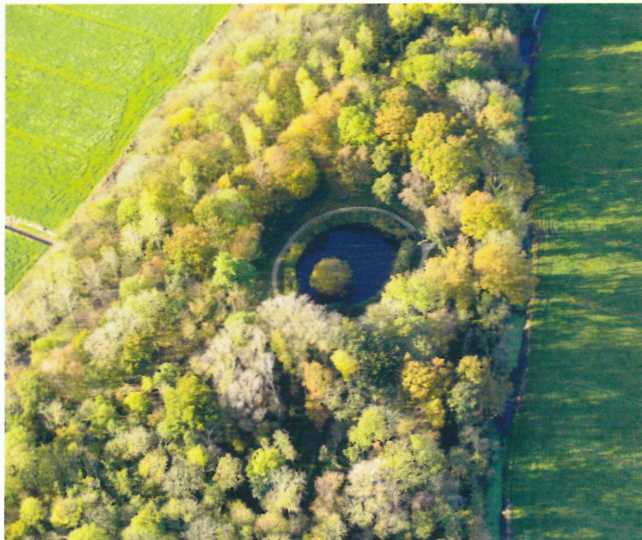
Oorzaken voor verdwijnen

Een onrendabel kooibedrijf verdween op den duur. Een mooi voorbeeld laat de bewaard gebleven administratie van de kooi aan het Die in Heiloo (1) zien. Hieruit blijkt, dat in een aantal vangseizoenen de opbrengsten de kosten nauwelijks

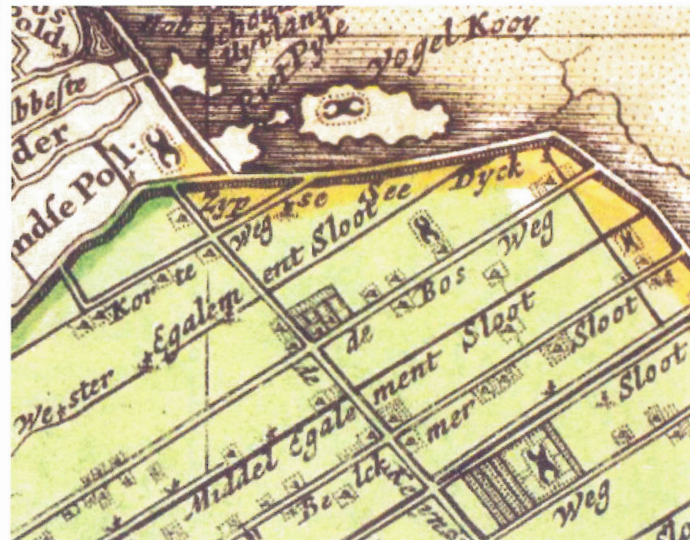
meer konden compenseren. In 1839 brachten de vogels bijvoorbeeld f137,- op; daarbij kwam aan inkomsten nog een bedrag van f3,- voor hakhout. Aan uitgaven voor onderhoud, voer voor de vogels, vervoer van de vangst en arbeidsloon werd f139,- uitgegeven. In 1866 bracht de laatste partij vogels f101,81 op. Dit beeld moet in veel kooien te zien zijn geweest. Om welke redenen liepen de opbrengsten in de 19e eeuw terug? Een belangrijke oorzaak voor een verminderde opbrengst was de verandering van het landschap rond de kooien. Deze verandering (de inpoldering van buitendijkse gebieden, het verdwijnen van vochtige weilanden en van rust en ruimte rond de kooien) had gevolgen voor de trekroutes en het verblijf van eenden in deze regio's. Wanneer archiefstukken naast oude kaarten worden gelegd, valt op dat de vangst kort na de inpoldering van buitendijkse gebieden snel

Landschap lezen

Linda Koopman

● Restant van de eendenkooi bij Oosterklief op Wieringen.
Foto: Piet Cornelis /Koninklijke Marine).

● Oude kaarten zijn een mooie informatiebron bij het opsporen van verdwenen eendenkooien. Op bijgaand kaartje van Visser uit 1708 zijn, naast de twee kooien in de noordwesthoek van de Zijpe, de kooi Out Hol en die op het Buitenveld te zien.

terugliep en meerdere kooien korte tijd later werden opgeheven. Zo is bekend, dat de kooi in de Weerepolder bij Winkel (2) voor de drooglegging van de Waard- en Groetpolder (1844) ruim 3000 eenden per jaar opleverde, terwijl er in 1846 nog maar 2383 vogels werden gevangen. Vijftien jaar later was de kooi verdwenen. Door de drooglegging van het Koe gras (1817) verdween een groot kweldergebied en daarmee de kooien Kwelderbeek bij Den Helder en de Coltermanskooi ten noorden van de Noord-Schinkeldijk (3, 4). Op Texel had de aanleg van de Prins Hendrikpolder (1846) gevolgen voor de vangst in de kooien aan de Zuidhaffel en bij Westergeest (5, 6), terwijl deze van de kooi in de Kaagpolder ten noorden van Barsingerhorn (7) na de inpoldering van de Wieringerwaard (1610) terug moet zijn gelopen. De kooien in de Zijpe zullen hebben geleden onder de aanleg van de Anna Paulownapolder in 1847.

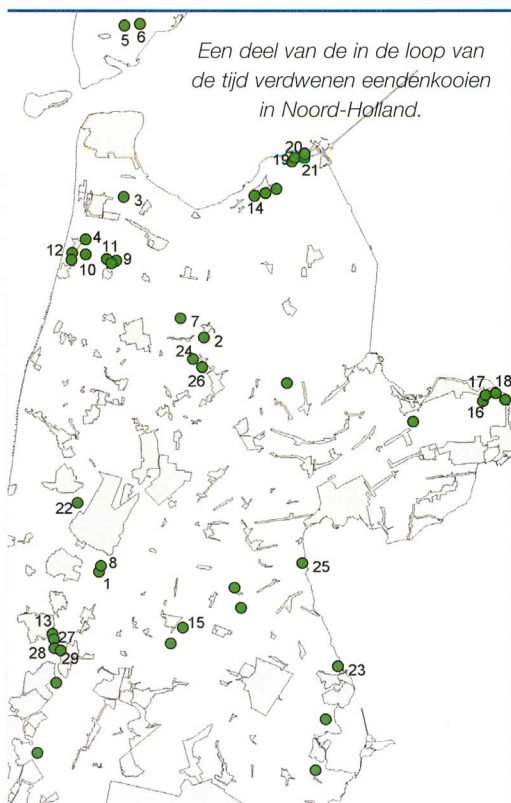
Volgens Janssen (1990) liep de opbrengst van eendenkooien ook terug door de toegenomen waterbeheersing. Was men er in de 16e en 17e eeuw aan gewend, dat weilanden 's winters onder water stonden, door drainage en ontwatering werden veel drassige gebieden te droog voor pleisterende eenden.

In de 16e, 17e en 18e eeuw stonden, vooral bij feestelijke gelegenheden, watervogels veelvuldig op het menu, gezien de kookboeken uit die tijd

Waarschijnlijk hebben de kooien in de Boekelermeer (8) en aan het Die bij Heiloo hiervan te lijden gehad. Ook door toegenomen druk op de voor kooien benodigde rust en ruimte zijn kooien verdwenen. In de 19e eeuw zijn veel kanalen, spoorwegen en wegen aangelegd en verbeterd. Dat bracht een toename van vervoer, bebouwing en onrust met zich mee. De kooi in de Bloemendaler Polder onder Muiden

werd na 1911 niet meer geregistreerd, nadat in 1881 de Gooise stoomtram en in 1892 het Merwedekanaal waren aangelegd. In de Zijpe kochten boeren in 1988 het kooirecht, zodat ze binnen de afpaling van de kooien bloembollen konden telen. Later werden rond de Strooperskooi (9) wegen en fietspaden aangelegd.

Niet alleen de vangsten liepen terug, ook de vraag naar eenden is in de loop van de tijd verminderd. In de 16e, 17e en 18e eeuw stonden, vooral bij feestelijke gelegenheden, watervogels veelvuldig op het menu, gezien de kookboeken uit die tijd. In een stad als Amsterdam bestond zelfs een hoender- en vogelkopersgilde, waarvan de leden niet zelden een aandeel in een eendenkooi hadden om zich van een regelmatige ➤

aanvoer te verzekeren. De kooi aan het Die in Heiloo, lang eigendom van de R.K.-kerk, werd in 1867 verkocht aan poelier Stephanus. Ook waren er contacten tussen Amsterdamse poeliers en de Zijper eendenkooien (J. Belonje, 2001).

Tenslotte kunnen ook ontwikkelingen binnen het kooibedrijf eigenaren hebben doen besluiten een kooi niet meer te laten registreren. De oudste kooien waren namelijk niet meer dan een (vaak natuurlijke) plas waar netten over waren gespannen. Deze zullen een lagere opbrengst hebben gehad dan de later opgerichte kooien, die meerdere vangpijpen hadden. De kooi Outhol, ten noordoosten van Callantsoog (10), bestond al in 1619. Deze werd verlaten nadat de kooiker trouwde met de dochter van de eigenaar van de meer moderne kooi 'Kooilust' aan de Bosweg in de Zijpe (11) die hij in 1765 overnam.

Kooirelicten en sporen van kooien

Was het aantal geregistreerde eendenkooien in Noord-Holland aan

De bebouwing van Callantsoog grenst nu aan de restanten van de eendenkooi op het Luttickduin. Foto: Linda Koopman.

het begin van de 19e eeuw al teruggelopen tot 28, aan het eind van dezelfde eeuw waren het er nog maar 13. De niet-geregistreerde kooien raakten in verval en zijn om verschillende redenen geheel of gedeeltelijk verdwenen.

Uiteindelijk bleven hiervan slechts relictten zichtbaar in het landschap, zoals bijvoorbeeld kooibossen en kooiplassen. De meeste zijn op kaarten uit de 19e, soms ook de 20ste, eeuw nog te vinden. Een aantal bleef in de oude vorm

van landerijen goed te vergelijken met die op oude kadastraal-kaarten en zijn de kooikavels goed te onderscheiden. Kort na de drooglegging werden in de Beemster vier kooien opgericht, waarvan er twee al in de 17e eeuw verdwenen. Eén van deze kooien lag aan de kruising van de Wormerweg met de Volgerweg (15) en tot enkele jaren geleden was de kooikavel nog in het landschap te herkennen. Een buurtbewoner gaf aan, dat het perceel in de

Van veel eendenkooien, vooral van degene die in 1800 al verdwenen waren, kan de locatie opgespoord worden aan de hand van archiefstukken

bestaan, hoewel ze soms een andere bestemming kregen. Het 'Kooibosch' van de kooi Klaarenbeek op het Luttickduin (12) is nu bijvoorbeeld een wandelpark met vijver, dat aan een woonwijk van Callantsoog grenst. Hetzelfde geldt voor de kooi bij Castricum (13). Plannen voor een nudistenkamp, het bouwen van zomerhuisjes en een schietkooi bedreigden de Zijper kooien en de Hoelmerkooi (14) is het décor van een fair geweest. Hoewel getwijfeld kan worden aan de precieze ligging, lijken de boschages rond de waterpartij in de hoek van de Zijperdijk en de Noord-Schinkeldijk een relict te zijn van de kooi Outhol.

Zolang er niet herverkaveld is, is de

volksmond nog steeds wordt aangeduid als 'het kooiveld'. Waar herverkavelingen wel hebben plaatsgevonden, zijn oude landschapsstructuren totaal vernietigd, waardoor landschapselementen als kooirelictten zijn verdwenen. Zo zijn bij de herinrichting van Polder het Grootslag de resten van drie kooien (16, 17, 18) opgeruimd. Van de kooi aan de westzijde van het Naardermeer werd in 1860 genoteerd, dat deze 'zedert jaren geheel vervallen en in onbruik geraakt' was. Op de kaart van 1905 is deze nog aanwezig in de vorm van een kooiplas en ook de Coltermanskooi op het Buitenveld (4), die tot de zeventiger jaren van de 20ste eeuw als vijver heeft bestaan, is bij een verkeveling gedempt.

● Aan de afwijkende begroeiing is de ligging van de verdwenen eendenkooi ten westen van Vatrof, Wieringen, te herkennen.
Foto: Piet Cornliss / Koninklijke Marine.

Wanneer er geen kooirelicten meer aanwezig zijn, wil dat niet zeggen dat er geen sporen van een voormalige kooi te vinden zijn. Door voormalige kooilocaties te bezoeken, zijn soms afwijkingen in de begroeiing te vinden, of valt het op dat deze gebieden lager liggen en vochtiger zijn. Hiervan is sprake in de Kaagpolder, waar de kavels van de kooi onder Barsingerhorn tot 1988 nog te herkennen waren.

Deze zijn bij een verkaveling verdwenen, maar het middendeel van dit gebied staat regelmatig onder water (7). Ook de ligging van de middelste van de drie kooien ten oosten van Hippolytushoef (19, 20, 21) is te herkennen aan een laagte in de weilanden. Ook aan het deel van de Bergermeer dat nu van Natuurmonumenten is, is te zien hoe vochtig het gebied rond de kooi aldaar (22) was. Van de kooi zelf, die tot 1856 werd geregistreerd, is echter niets meer te zien.

Een andere manier om sporen van kooien te vinden, is het raadplegen van een luchtfotoatlas of beelden van Google Earth. Niet zelden vallen dan elementen op die vanaf de grond niet te zien zijn, zoals twee haaks op elkaar staande sloten op de locatie van de kooi aan het Die in Heiloo, die sterk afwijken van de omringende waterlopen.

Van veel eendenkooien, vooral van degene die in 1800 al verdwenen waren, kan de locatie opgespoord

worden aan de hand van archiefstukken, omdat bij de verkoop van een kooi of bij een inventaris of boedelscheiding een akte werd opgemaakt. Hierin werd de locatie beschreven door de 'belendingen' (belendende percelen) of de veldnaam te noteren. Soms worden die tot op de dag van vandaag gebruikt, zoals blijkt uit namen van wegen en paden, sloten en boerderijen in de buurt van een voormalige kooi. Zo is van de in 1619 opgerichte kooi onder Edam (23) niets meer te vinden, maar de toegangsweg draagt nog de naam 'Kooiweg' en de naam van vliegveld de Kooy bij Den Helder verwijst naar de kooi Kwelderbeek (3). Het kooiperceel in de Waarlandspolder onder Harenkarspel (24) werd in 1817 in de boedel van de weduwe Roos omschreven als een weiland 'gelegen aan de Koorndijk, genaamd de Kooy'.

Van een groot aantal kooien is geen spoor meer terug te vinden. Van de in 1612 opgerichte kooi in de Grote Koog ten westen van Schardam (25), die in de 19e eeuw niet meer werd geregistreerd, is op de kaart van 1839/1859 niets meer te zien. De kooi in de Kostverlorenpolder onder Nieuwe Niedorp (26) staat niet meer aangegeven op de kaart uit 1907. Deze kooi is tot 1819 in bedrijf geweest en werd in 1826 als een 'houtboschje genaamd de Vogelkooi' verkocht. De locatie van de kooi onder Wijk aan Zee en Duin (27) die tot en met 1893 werd geregistreerd, is door de aanleg van snelwegen, industrieterreinen en sportvelden onvindbaar geworden en die van de kooi onder Heemskerk (28) is onder de uitbreiding van de bebouwing verdwenen.

Zodra een kooi niet meer funktioneerde, heeft dit gevolgen voor de natuurwaarden. Telde de Hoelmerkooi voorheen 34 vogel-

soorten, als park werden slechts 11 soorten genoteerd (Beckers & Teeuwisse, 1990). Een zelfde beeld zien we bij de kooi onder Uitgeest (29), waar pas na een opknapbeurt in 1989 weer 70 vogelsoorten voorkwamen.

Verloren rust en ruimte zijn niet meer terug te krijgen, maar bij het maken van nieuwe streekplannen zou men meer rekening moeten houden met deze landschapselementen. Meerdere plannen zijn in de maak, bijvoorbeeld een uitbreiding van 't Zand en de herinrichting van de Bloemendalerpolder. Op het Structuurplan Wieringerland heeft de kooiker van de Hoelmerkooi terecht gereageerd met de vraag, of men bij de realisatie van het plan rekening wil houden met de afpaling van 1130 meter rond zijn kooi.

Linda Koopman
Jan van Goyenstraat 84
1816 EG Alkmaar
lc.koopman@hetnet.nl

Literatuur

- BELONJE, J., 2001. Amsterdamse poeliers kochten van Zijper eendenkooien. Zijper Historiebladen 19/4.
- DEKKER, P., 1978. Van kooikers en commandeurs. Westfriesland oud & nieuw.
- KARELSE, D.; Janssen, M.; Beckers, A., Teeuwisse, J. e.a. 1990. Eendenkooien. Noord en Zuid Hollands Landschap.
- NOORD-HOLLANDS ARCHIEF, Haarlem
 - Kaarten Uitwaterende Sluizen
 - Archief Gedeputeerde Staten: registratie eendenkooien
 - Kopieëncollectie B: stukken betr. eendenkooi Vijfhuizen
- REGIONAAL ARCHIEF, Alkmaar
 - Collectie Aanwinsten: persoonsarchief J Belonje
 - Archief St Willibrordusparochie Heiloo: kerkboek
 - Archief Wieringen 1382/1979: stukken betr. eendenkooien en vogelarij
 - Archief Callantsoog: stukken betr. verpachtingen vogelarij